

ABDURAHMON JOMIY AXLOQIY QARASHLARINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Karimov Jamshid To'liqin o'g'li

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot ishida chet el olimlarining Abdurahmon Jomiy ilmiy merosidagi axloqiy qarashlarning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati ochib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Barkamol inson g'oyasi, so'fiylik tariqati, ma'naviy va ruhiy kamol topish, "axloqiy davlat" g'oyasi,*

Buyuk mutafakkir Abdurahmon Jomiy asarlari insonni ma'naviy va ruhiy kamol topishtirishga qaratilgan. Ularda mukammallikka erishish yo'llari va usullari ko'rsatiladi. "Subhatul Abror", "Silsilatuz zahab", "Tuhfatul ahror", "Layli va Majnun", "Yusuf va Zulayho", "Salmon va Absol", "Yetti taxt", "Iskandar hikmatlari", "Bahoriston", "Nafahatul uns", "To'rtliklarga sharhlar" shular jumlasidandir. "Iskandarning donoligi" she'ri O'rta asrlarning eng mashhur epik an'alarida yozilgan, unda qadimgi Yunoniston va Sharq faylasuflari va mutafakkirlarining an'analari va axloqiy-falsafiy, ijtimoiy-falsafiy qarashlari bir-biriga bog'langan. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, "Biz ajdodlarimizning yorqin xotirasini asrab-avaylab, qalbimizda, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Bukilmas iroda, fidoiylik va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o'z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishiga bag'ishlagan ustoz va murabbiylarimiz, zamondoshlarimiz bilan biz cheksiz faxrlanamiz" [1:133].

Yuqorida aytib o'tilgan ma'naviy taraqqiyotning so'fiylik bosqichlari bilan tanish bo'lmaganimiz sababli, Abdurahmon Jomiy didaktik qarashlarining asl mohiyatini ob'ektiv baholay olmaymiz. O'quvchi yoki olim bo'lsin, so'fiylar tarbiyasi va ruhni takomillashtirish usullari bilan tanishmasdan, mutafakkirning falsafiy qarashlaridagi mohiyat va motivlarni ang'lay olmaydi. Hiraviy ta'kidlaganidek: "Jomiyning munosib inson va Qodir Tangri hayratga soladi. Inson o'zining intellektual va tarbiyaviy qarashlarida tarixning barcha qadriyatlaridan ustun turadi va u tarixni takomillashtirishga qodir" [2:61].

Ye.E.Bertelsning fikricha, Jomiyning barkamol inson g'oyasi ilhomlantirdi, u tasavvufiy risolalarning muallifi va sharhlovchisi, tasavvufiy she'rlar va g'azallarning muallifi sifatida ikki rolni ijro etdi. Birinchi holda u Ibn Arabiy tushunchalari va Naqshbandning axloqiy ta'limotlarini rivojlantiradi. U odatda ijro etadi. Ammo Jomiyning diqqat bilan o'qiyotganda, biz uning insonni yuksaltirishga, komil etish va voizlik qilishga moyilligini sezamiz. So'fiylar ziyolilar sifatida xalqning turli qatlamlariga axloq, tarbiya, jamiyat va boshqa ko'plab sohalarga doir bilimlarni tarqatgan [3:65].

Ye.E.Bertelsning ta'kidlashicha, Jomiyning axloqiy ta'limotida "yaxshi" va "tanlov" muammolari asosiy o'rin egallaydi. Ammo Jomiy, Aristoteldan farqli o'laroq, ularni jamiyat va davlat hayotiga amaliy ravishda tatbiq etishga ko'proq moyil. U bu mujassamlashtirish

usullarini “hukmdorlarga o’rgatish” orqali tushuntiradi. U davrda siyosiy, huquqiy va axloqiy janrga talab katta edi. Jomiy uchun shaxs va jamiyatning xulq-atvori haqidagi mavhum nazariy bilim muhim emasdi. U davlat rahbarining xulq-atvori va turmush tarzini tahlil qilish va uning sub’ektlari bilan munosabatlarini, didaktik xarakterdagi muammolarni, odob-axloq qoidalarini o’rganishni afzal ko’rar edi. U Aristotelning fazilatlarini sifatida “aqliy – donolik, aql va ehtiyotkorlik” va “axloqiy – saxiylik va ehtiyotkorlik”ni keltiradi [4:2].

Ye.E.Bertelsning ta’kidlashicha, Jomiyning she’rlariga insonparvarlik g’oyalari singdirilgan. U qahramonlariga hamdardlik bilan qaraydi. Shoir gumanistik g’oyalarga sodiq qolgan holda Aleksandr Makedonskiydan dono, adolatli podshoh Iskandarni yaratadi va uni o’z davrining ideal hukmdorlari qatoriga ko’taradi. “Iskandarning hikmatlar kitobi” she’rida johil podshohlarni ochiq tanqid qilib, ularga dono qahramoni bilan qarshi chiqadi:

Va agar shoh dono odam bo’lmasa,
U vatanni toj bilan yoritmaydi.
Va agar shoh jaholat botqog’iga botgan bo’lsa,
U xalq uchun va siz uchun qayg’u. [5:393]

Ye.E.Bertelsning fikricha, kamolot muammosi mutafakkir ta’limotidagi boshqa axloqiy muammolar singari ko’p qirralidir. Komil inson kundalik hayotda axloqiy ko’rsatmalarga amal qilib, jamiyatda mavjud bo’lish uchun yaxshi sharoit yaratishga hissa qo’shadi, tajovuzkor munosabatlarni zararsizlantiradi. Barkamol insonning yuksak axloqiy tamoyillari yovuzlik oldida o’zini kamtar tutishini anglatmaydi. Komil inson uchun yomonlik qilish juda qiyin. Ye.E.Bertels ta’kidlaganidek, “Jomiyning axloqiy fazilatlarini juda yuqori bo’lgani bilan xarakterlidir, chunki u o’z ta’limotida baribir hukmdor musulmonlar bilan hisoblashadi” [6:267].

Shuningdek, Jomiyning asarlaridan so’fiylik tariqati maqomotining talablariga asoslangan zarur axloqiy fazilatlar haqidagi gaplarni topishingiz mumkin. Ye.E.Bertels Jomiyning davlat boshqaruviga doir qarashlarida hukmdorning shaxsiy sifatlarini uning qalbiga ta’sir o’tkazish orqali yumshatishga qaratganiga e’tibor beradi. U Hoqoniy va Amir Xusrav an’analarini davom ettirgan holda ularning falsafiy g’oyalarini ifodalash uchun qasida janridan foydalangan. Uning ikki buyuk didaktik asarlaridan biri: “Lujjatul asror” (“Sirlar dengizi”) asari 98 baytdan tashkil topgan. Jomiy asarning kirish qismida podsho hokimiyatining zaif tomonlari va zulmga to’la faoliyati haqida so’z yuritadi. Uning fikricha, boylikka ega bo’lmagan odamlar mol-davlati bo’lish-bo’lmasligidan qat’i nazar zararli nafsini tiya olmaydi [6:250].

Jomiyning fikricha, haqiqiy hukmdor har qanday talablarga axloq bilan javob berishi, zarur axloqiy fazilatlarga ega bo’lishi va davlatni axloqiy tamoyillar asosida boshqarishi kerak. Shunday qilib, mutafakkir davlatning axloqiy bahosiga yaqinlashdi va “axloqiy davlat” g’oyasini asosladi. Uni amalga oshirishni butun axloqiy to’plamga qat’iy rioya qilish, donishmand hukumatning prinsip va talablari (saxiylik, halollik, rostgo’ylik, yon berish, mehribonlik) bilan bog’laydi. Bu bilan Jomiy o’zi himoya qilgan boshqa baholash qiymatlarini to’ldiradi, axloqiy mezon normalariga hissa qo’shadi [7:24].

Jomiy nafaqat o'z asarlarida, balki hayotda ham yoshlarni bilimlarni o'zlashtirishga va ilm-fan asoslarini o'rganishga chaqiradi. So'fiylik ta'limotini yaxshi ko'radigan Hirot yoshlari bilan suhbatlarda ularga bunday ko'rsatma beradi: "Movarounnahrda sayohat sizni so'fiylik bilan butunlay olib ketdi va sizni ilmiy bilim olishdan saqladi. Barcha fikrlar ilm va donolikni egallashga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Biz johil so'fiylar hayot tarzining barcha xususiyatlarini yaxshi o'rganib chiqdik. Bu odamlarning hammasi qorong'u va zararlidir" [8:55].

Jomiyning bir necha asrlar avval ilgari surgan bu g'oyaviy fikrlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Albatta biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz..., "ommaviy madaniyat" kabi tahdidlar kuchayayotganligini hisobga oladigan bo'lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum ham susaytirmasdan, ayniqsa ularni yangi bocqichga ko'tarishimiz zarur" [9:17].

Jomiy axloqiy ta'limotini biron bir asarida aniq ko'rsatmagan. Bu uning she'riy va prozaik asarlariga singib ketgan va bu shoir-mutafakirning axloqiy tamoyillarini o'rganishni juda qiyinlashtiradi. Jomiyga tegishli "ta'limot" mualliflari axloq va axloqiy muammolarga ahamiyat berdi. Bu holat mukammal insonning yangi idealini shakllantirish bilan bog'liq edi. Ularning deyarli barchasi majburiy itoatkorlik, sabr-toqat, rahm-shafqat, inson irodasi va ongining "haddan tashqari" da'volarini bostirishni talab qilgan axloq muammolari bilan bir qatorda, ratsionalizm masalalariga, ratsional tabiat g'oyalariga katta e'tibor berdi. Bu mualliflar kelib chiqishi dvoryanligi inson zodagonligining asosi ekani to'g'risidagi jamiyatda mavjud g'oyalardan qoniqish hosil qilmadi. Ular dunyoviy axloqni asoslashga intilib, asosan insonning yer yuzidagi mavjudligi muammolariga e'tibor qaratdi. Ular axloqiy g'oyalarini ishlab chiqishda O'rta asr axloqiy falsafasini hisobga olgan holda fors, hind, xitoy va qadimgi yunon merosiga tayangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т., Ўзбекистон –
2. М.Наджиб. Мировоззрение Джамии / М.Наджиб // Адаб. — 2014. -№ 4/5. — С. 61-64. (на тадж. яз.).
3. История таджикской философии. С древнейших времен до XV в. –Душанбе: Дониш, 2013. -Т. 3.
4. Аристотель. Сбор.соч. в 4-х т.-М.,.1976-1983. Т.
5. Абдурахман Джамии. Лирика. Поэмы. Весенний сад.
6. Е.Э.Бертельс. Избранные труды. Навои и Джамии. –М.,

7. Кенджаев Шухрат Юсуфович Государственно-правовые взгляды Джами. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Душанбе – 2003.

8. С.М.Саидмирова. Приоритетность освоения наук в педагогических воззрениях Абдурахмана Джами и их востребованность в современной педагогике. Дисс. На соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Душанбе – 2019.

9. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Т., O'zbekiston